

Inimeseks saamine

Ilmar Vene
raamatukoguhoidja

Kirjatäht tapab, vaim elustab – need neli apostel Pauluselt pärinevat sõna võtavad inimsuse arengu- loo kokku kõige reljeefsemalt. Ütlus on üldtuntud, kuid seda kasutades me ei vaevu mõtlema isegi sellest, et tavapärase vastandamine heaks ja halvaks, mis peab tagama suurema mõju, pole antud juhul enam kui ühe ja sama nähtuse tinglik kahestamine; ainult oletusi suudaksime teha selle kohta, kui palju läks vaja elustavat vaimu, et lõpetuseks jõuda kirjatähe loomiseni. Kirjatähe surnuks tardumiseni kulub aega tunduvalt vähem, kuid muidugi tuli pärast kurvastava tõdemuseni jõudmist elutut uuendada, see tähendab elustavalt vaimult abi otsida. Arengulugu saab väljenduse järjepidevas uuenemises, tardunud kirjatähe elustamises.

Kõnealune nähtus selgitab ka raamatukogu seisundi kahesust. Pole usutav, et inimene, kelle töökohana nimetatakse raamatukogu, tekitaks aukartust. Pigem vastupidi, silmapaistvat tõlkijat silmas pidades küsiti ajalehes aastaid tagasi retooriliselt: on raamatukogu ikka sobiv töökoht inimesele, kes uurib eesti kultuurilugu? Miks ka mitte, kuulub ju uurimine sedavõrd kõrgete tegevuste hulka, et kujutleda see raamatukogusse tundub enam kui kummaline.

Vaashoitud suhtumisel peaks olema kaks peapõhjust. Esiteks: raamatukogus töötav inimene ei saa muutuda „edukaks“; ja teiseks: raamatukogu on asutus, seega siis ebaisikuline. Kuid selles suhtes ei muuda midagi ka isikulisus; varasematel

Ilmar Vene sedelkataloogide ruumis (2013). Foto: Alar Madisson

aegadel võisid tähtsate suurnike raamatukogusid hooldada väga tuntud inimesed, kuid mõistagi pole neile kuulsust toonud töökoht. Kes hooliks praegu sellest, et Gottfried Wilhelm Leibniz ja Gotthold Ephraim Lessing olid raamatukoguhoidjad? Anatole France'i puhul mainitakse tõsiasja eelkõige selleks, et lugeja mõistaks, mida pidada kõnealuse autori ulatusliku raamatutarkuse põhjuseks.

Tegelikult on raamatukogu kui sellise tähendus kaugelt kõrgem tavapärasest mainest ja teadjad inimesed pole seda ka mainimata jätnud; Juri Lotman näiteks, kes mõnegi „vestluse vene kultuurist“ on pidanud Tartu Ülikooli raamatukogus, pidas vestluse pidamise kohta vääriliseks. Juhul aga, kui küsimusele läheneda kõige üldisemas plaanis, selgub otsekohe, et raamatukogust sobib kõnelda isegi naiivsuseni pateetilisel toonil; ei oleks selles mingit liialdust, kui ütelda – raamatukogusse tulles saadakse inimeseks. Kes siis ei teaks, mille poolest erineb inimene loomast ennekõike? Olgu sedapuhku nimetatud kolm peamist eristajat: keel, mõtlemisvõime ja huvi surmajärgsete olude suhtes.

Küsimus eristajatest muutub keeruliseks seetõttu, et kolm nimetatut ei esine üksteisest lahus, vaid kuuluvad lahutamatu ühte; keele rikastumine oleneb nii väga mõtlemisvõime rakendamisest, et neid nagu lahutada ei saagi. Ja üsna enesekindlalt võib mainida sõltuvust: mida täiuslikumaks on arenenud keel ja mõtlemisvõime, seda subtiilsematele küsimustele üritatakse vastata.

Kirjasõna ilmumist tuleb võtta ennekõike tõendina, et eelmainitud eristajad on läbi teinud väga pika arengu. Mõtlemisvõime näitab, et jäädavaks kujutletud surm võtab tähenduse kõikidelt muudelt asjadelt ja seepärast „preestrid“, põrmlastest kõige teadjamad, asuvad hauajärgse elu saladuste selgitamisele. Ja on mingi selgus kõige raskemates küsimustes saavutatud, siis peab see osaks saama ka hilisematele järelpõlvedele. Ilmub kirjasõna, inimsoo esindajate saavutustest ülim. Pole välisatatud, et nii lapidaarne üldistus mõjub mõnelegi lugejale häirivalt, kuid kõhkluste korral kõlbaks meenutada, kui väga me oleme soovinud kauge-

matest aegadest pärinevaid kirjamälestisi. On ilmunud raamat pealkirjaga „Aafrika on alles avastamata“: mismoodi kujutleda kõnealune avastus võimalikuks, kui kirjalikud talletised puuduvad? Lektüür, mille ajendajaks arheoloogilised leiud, mõjub ilmetult.

Sedalaadi tõsiasjade juurest jääb ainult tilluke samm teha raamatukogude tegeliku tähenduse äratundmiseni. Kirjasõna, mille loomisega lihtsurelikud hakkama saanud, tõendab loojate täisväärtuslikkust. Raamatukogu aga on ümberlõkkamatu tõend sellest, et kirjasõnas nähakse väärtust. Peaks olema endastmõistetav, et säärase saavutuseni jõutakse väga pikaldase, sageli määratlematult pika eelloo hinnaga.

Umbmäärasusega tuleb leppida juba sellepärast, et keegi ei suuda piiritleda, mida pidada raamatukoguks; üksnes väga kandva tähendusega nähtused on muutunud nii tuntuks, et nendega seostuv teave pretendeerib suuremale usaldusväärsusele. Sageli tuleb leppida sellegagi, et suurnähtustest saadakse teadlikuks alles aastatuhandeid hiljem. Ei teadnud üheksateistkümnendal sajandil keegi, et vanim indoeuroopa keelkonda kuuluv kirjasõna pärineb hattidelt. Alles mainitud sajandi keskpaiku saadi teadlikuks suurimast kiilkirjalisest raamatukogust, mis oli kunagi olnud kuningas Aššurbanipali kasutuses. Veelgi usaldusväärsemalt on tuntud Aleksandria grammatikute tegevus; sealsete filoloogide redaktsioonis käibivad tänini Homerose lugulaulud, õhtumaise vaimuloo aluspõhi. Paeaegu lähinaabrusest, olgugi teave rohkem pärimuslikku laadi, pärineb Septuaginta, Vana Testamendi tõlge kreeka keelde – teine suurteos, mis tähenduselt ei jää alla Homerose lugulauludele.

Kestvust vajatakse; kui isegi mõistusetu loomad, nagu tavatseti ütelda antiikajal, teevad oma elu säilitamiseks kõik endast oleneva, siis mida arvata eneseteadvusele virgunud inimesest? Sest kuidas suudaks iseenda olemisest teadlik inimolend leppida mõttega, et olemise kannul tuleb igavene olematus; selle taustal ju olemine muutub absurdseks. Tõsi muidugi, et esineb inimesi, kes ennist

Jäänuks Paul I kägistamata, siis ülikool ei oleks Tartusse ilmunud; paraku pandi kuri-tegu toime ning selle arvutute kaasnähtuste hulka kuulub ka käesolev, Tartu Ülikooli raamatukogu tutvustav aasta-raamat. Mida kõike oleks siin maailmas võinud olla või olematuks jääda? Kuid olgu õnneks või õnnetuseks – tingivat kõneviisi ajalugu ei tunnista.

esitatud paratamatusega leppimises ei näe midagi erakordset; juba rohkem kui kaks aastatuhandet tagasi tegi Epikuros selgeks, et just nõnda peabki olema. Kuid veelgi kõnekam kui see selgitamistöö on õpetuse edasine käekäik; Epikuros nimelt kujunes ainukeseks antiikaja mõtlejaks, kelle tarkustest antiikset mõttetööd sünteesiv uusplatonism ei võtnud kübekestki. Ja mida kaugemale ajas jõuti, seda halvema maine kõnealune mõtleja omandas: tasapisi muutus epikuurlus sünonüümseks ateismiga, see tähendab nähtusega, millest kaugemate aegade inimeste meelest polnud miski koledam.

Väljapääsu loodeti mõtlemisvõimest; just see, mis oli näidanud inimhinge põrmlikku pärisosa, pidi õnnetusest üle aitama. Juba antiikajal läks käibelev kujutus: „Kreeklased hävitasid Trooja, kuid mälestuse Troojast säilitas luuletaja Homeros.“ See oli küll ainult mälestus, mitte Trooja ise, kuid vähemasti hävinud linna asukoht oli usaldusväärset tuntuks; teati isegi seda, et Makedoonia Aleksander oli käinud Achilleuse haul. Igavene vaim pidi võitma põrmliku kaduviku. Aristokraatsuse, paremuse muude lihtsurelike suhtes, sai inimesele annetada ainult vaim; kaemusele pühendunud filosoofil, arvas Aristoteles, on sarnasust jumalusega kõige rohkem. Niisiis pidi tõeliselt inimväärne elu seisnema vaimu täiustamises, kirjasõna kasvatamises. Sellega on põhiline öeldud ka raamatute ning raamatukogude kohta.

Oleks ülekohtune arvata, et sedalaadi tõekspidamised jäid ainult deklaratiivsuse tasandile; kirjasõna määratuks kasvanud mahtu tõendab kõige veenvamalt see, et hilisantiiksel ajal ilmus üha rohkem koguteoseid: ju siis kogu kirjasõna pidev paljundamine käis üle jõu ja leppida tuli kokkuvõtetega. Ühendust esiajaga ei kaotatud kunagi, seda tõendab iseäranis eelkäijate tsiteerimine. Ka praegu hinnatakse õpetlaste tähendust selle järgi, kui sageli teda tsiteeritakse; aastatuhandeid tagasi nii subtiilseid põhimõtteid ei järgitud, kuid seda lihtsam on tollast tsiteerimise sagedust tuvastada tagantjärele. Kõige väljendusrikkamalt mõjub kõnealuses suhtes Homeros, kelle lugulauludest olevat tsitaatide kujul leitavad kõik värvid. Igatahes võib kirjanduses kohata väidet – kui kujutleda eeposte tekst kadunuks, siis tsitaatide järgi oleks see tervenisti taastatav.

Tohime seega tõdeda, et vaimsuse täiustamisest varasematel aegadel tõepoolest hooliti. See aga tõstatab küsimuse: mis pärast on tollasest vaimutööst alal hoidunud nii vähe? Põhjust tuleb näha inimloomuse kahesuses; vaimsuse täiustumist taotleva vähemuse tegevus jääb vaidlusest väljapoole, kuid niisama kaheldamatut tõesust märgib enamus, kes on täiust näinud vägistamises,

tapmises ja purjutamises. Ennist toodud ütlusel lasub misantroopia varjund, kuid tõesuse kaalu see ei kahanda; muidugi on ajavoolul lagundav toime ka aktiivse kaasaaitamise puududes, kuid sellegipoolest on alust oletada, et mineviku väärtused oleksid alal hoidunud palju suuremal määral, kui seda poleks teinud võimatuks sihiteadlik hävitamistöö. Määratu sfinks Egiptuse püramiidi kõrval on üldiselt tuntud; pilti vaadates ei tuleks unustada, et graniidist kaju purustatud nina on niisama esinduslik, nagu artefakt tervikuna. Ühed teostasid end kaju luues, teised aga ihkasid selle purustamist, kuigi jõuvarude kasinus ei lasknud sihti saavutada. Kuid sfinks märgib sedapuhku erandit; taieste enamus on piisavalt habras, et nendest vasaraga jagu saada. Väärtustest aga, mida saab põletada, pole mõtet rääkidagi. Aleksandria raamatukogu, millesse oli koondatud sajandeid jätkunud vaimutöö tulemused, põles tuhaks väga lühikese ajaga.

Mis eriti oluline – hävitajaid jääb alatiselt pürgama nimetu surematus; puudub igasugune võimalus konkretiseerida ja seepärast on nad kiitusele või hukkamõistule ühtmoodi kättesaamatud. Kloostrielanikke, kelle tegevuse tõttu mingid riismed minevikust siiski pääsesid, saab kujutleda hõlpsamini ja seepärast nad tehakse antiikse pärandi hukkumise

est vastutavaks. Kuid midagi ebaloomulikku ei tohiks selles olla; pretendeerib keegi inimsuse edendaja rollile, siis tal tuleb leppida ka selle eest nõutava lunarahaga.

Ka vaimsuse edendamises, sarnaselt muude sfääridega, ei kulge areng alati otsejoones; külluses on esinenud juhtumeid, mispuhul ülimalt soovitava tulemuse on muutnud võimalikuks kõike muud kui kiiduväärt tegu. Jäänuks Paul I kägistamata, siis ülikool ei oleks Tartusse ilmunud; paraku pandi kuritegu toime ning selle arvatute kaasnähtuste hulka kuulub ka käesolev, Tartu Ülikooli raamatukogu tutvustav aastaraamat. Mida kõike oleks siin maailmas võinud olla või olematuks jääda? Kuid olgu õnneks või õnnetuseks – tingivat kõneviisi ajalugu ei tunnista.

Ilmar Vene 70

Näitus
TÜ raamatukogu
3. korrusel
24.08–10.10.2021

Näituse järjehoidja. Kujundaja: Lilian Mengel